

**NOVA
UNIVERZA**

DIGNITAS

Revija za človekove pravice

Slovenian journal of human rights

ISSN 1408-9653

Sprava kot način trajnega reševanja konfliktov in njena povezanost s pravičnostjo, odpuščanjem ter z dialogom
Bojan Žalec

Article information:

To cite this document:

Žalec, B. (2018). Sprava kot način trajnega reševanja konfliktov in njena povezanost s pravičnostjo, odpuščanjem ter z dialogom, Dignitas, št. 59/60, str. 203-218.

Permanent link to this document:

[https://doi.org/ 10.31601/dgnt/59/60-15](https://doi.org/10.31601/dgnt/59/60-15)

Created on: 07. 12. 2018

To copy this document: publishing@nova-uni.si

For Authors:

Please visit <http://revije.nova-uni.si/> or contact Editors-in-Chief on publishing@nova-uni.si for more information.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© Nova univerza, 2018

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA SLOVENSKE
IN MEDNARODNE ŠTUDIJE

**NOVA
UNIVERZA**

EVROPSKA PRAVNA
FAKULTETA

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA DRŽAVNE
IN EVROPSKE ŠTUDIJE

Sprava kot način trajnega reševanja konfliktov in njena povezanost s pravičnostjo, z odpuščanjem ter z dialogom

---

Bojan Žalec¹

POVZETEK

Avtor analizira pojav sprave: njeno naravo, pogoje, dejavnike, funkcijo in pomen. Njegova analiza vključuje preučevanje povezanosti med spravo na eni strani in pravičnostjo, kaznovanjem, notranjo motivacijo in preobrazbo, reparacijo odnosov in odpuščanjem na drugi. Avtor poda naslednjo definicijo sprave: sprava je dosežena takrat, ko je škoda, ki jo je krivica storila pozitivnim odnosom med posamezniki ali skupinami, popravljena ali kompenzirana na tak način, da ne ovira oz. blokira več vzpostavitve in gojenja pozitivnih odnosov. Glede pravičnosti ugotavlja, da je pravičnost bistven del spravnega procesa. Po drugi strani pa je sprava pozitiven dejavnik, podlaga ali celo pogoj (prihodnje) pravičnosti. Sprava je relativen, raznoter (diferenciran) in prehodni pojem. Ni res, da je odpuščanje potreben pogoj za spravo kot tako.

Ključne besede: sprava, pravičnost, reparacija, notranja preobrazba, pozitivni odnosi, odpuščanje.

---

¹ Avtor tega članka je izredni profesor za filozofijo ter višji znanstveni sodelavec na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Na isti ustanovi je tudi predstojnik Inštituta za filozofijo in družbeno etiko. Kot zunanji sodelavec že vrsto let sodeluje s Fakulteto za državne in evropske študije in z Evropsko pravno fakulteto.

Reconciliation as a way of permanent resolving of conflicts and its connectedness with justice, forgiveness and dialogue

ABSTRACT

The author analyses the phenomenon of reconciliation: its nature, conditions, factors, function and meaning. His analysis involves the investigation of the connections between reconciliation on one hand and justice, punishment, inner motivation and transformation, reparation of relationships and forgiveness on the other. The author gives the following definition of reconciliation: Reconciliation is achieved when the harm done by injustice to positive relationship between individuals or groups is repaired or compensated in such a way that it no more hinders the establishing of positive relationship. Regarding justice he concludes that justice is an essential part of the process of reconciliation. On the other hand reconciliation is a positive factor, background or even a condition of (future) justice. Reconciliation is a relative, manifold (differentiate) and transitive concept. It is not true that forgiveness is a necessary condition of reconciliation as such.

Key words: reconciliation, justice, reparation, inner transformation, positive relationship, forgiveness.

1. Uvod

Sprava je eden najpomembnejših načinov za trajnejše reševanje konfliktov. Zato je njeno celostno razumevanje izrednega pomena za zelo široko paleto ved, ki se tako ali drugače ukvarjajo s tem reševanjem (in ne nazadnje tudi preprečevanjem), pa tudi za vsakogar, ki ga te stvari zanimajo iz čisto praktičnih razlogov. Pričujoče besedilo je filozofske narave. Zato je njegova glavna metoda pojmovna analiza ter (primerjalno) pojasnjevanje, ugotavljanje in uveljavljanje pojmov ter pojmovnih distinkcij, ki so ključne, če ne želimo ostati slepi za včasih lahko celo usodno pomembne razlike med stvarmi. Poglavitni del našega dojemanja stvarnosti je pojmovno dojemanje, zato bogatiti ali spreminjati našo pojmovno shemo pomeni bogatiti ali spreminjati temelje našega pogleda na svet.

Članek ima naslednjo zgradbo: na začetku se najprej ukvarjam s spravo v kontekstu pravičnosti in kaznovanja. Nato preidem k obravnavi temeljnih pogojev in dejavnikov sprave ter njenega pomena za trajnejše reševanje konfliktov. V tem sklopu poudarjam in pojasnujem pomen notranje motivacije in preobrazbe za uspešno spravo. Ta sklop zaključim z razdelkom o možnih načinih reparacije odnosa. V drugem delu članka podam in pojasnujem naslednjo definicijo sprave: sprava je dosežena takrat, ko je škoda, ki jo je krivica storila pozitivnim odnosom med posamezniki ali skupinami, popravljena ali kompenzirana na tak način, da ne ovira oz. blokira več vzpostavitve in gojenja pozitivnih odnosov. V tretjem delu članka ugotavljam nekatere dodatne značilnosti sprave in (še dodatno) analiziram njen odnos do nekaterih drugih pojmov, npr. pravičnosti in odpuščanja. Ugotavljam, da je sprava v določenih pogledih relativen pojem in da je pravičnost bistvena podlaga in namen sprave. Zelo pomembna je analiza odnosa med spravo in odpuščanjem, ki predstavlja tudi najizvirnejši del tega članka. Zagovarjam tezo, da odpuščanje ni potreben pogoj za spravo. Še več, trditi nasprotno je lahko včasih celo zelo nevarno in škodljivo. Bistveni del argumenta za to tezo je trditev, da odpuščanje, ne pa tudi sprava, zahteva krivca. V zadnjem delu članka se ukvarjam s pomenom empatije, sočutja in življenja v resnici za spravo, s krščanskim pogledom na spravo ter s pomenom sprave. Ugotavljam, da je sprava pogosto utopičen projekt in zgolj regulativna ideja, vendar pa zavračam mnenje, da iz tega izhaja, da je prizadevanje za spravo nesmiselno.

»Nevidna« podlaga in obzorje vsega mojega razmišljanja v tem članku predstavlja stališče oziroma zadržanje solidarnega personalizma. Po njem je obravnavanje človeka kot bitja, ki je presežno (v metafizičnem, spoznavnem in etičnem smislu (konkretne osebe ne smejo nikoli biti zgolj sredstvo, ampak mora njihov razcvet predstavljati cilj naših prizadevanj in ravnanj)), bistveni element vsakega moralno sprejemljivega zadržanja. Njegovo nasprotje sta nihilizem in instrumentalizem (konkretne osebe so zgolj sredstvo). Nadaljnji moment solidarnega personalizma je poudarjanje pomena kakovosti konkretnih oseb, ki jih ne moremo zreducirati zgolj na sistemske dejavnike (institucije, formalni mehanizmi, družbena infrastruktura itd.) in njihovo

ve učinke. Ključni izrazi oz. pojmi, s katerimi lahko opišemo te dejavnike, so kreposti ali vrline² konkretnih oseb (na družbeni in politični ravni so pomembne predvsem t. i. državljanske kreposti³) ter ustrezni odnosi med ljudmi, ki jih opisujemo s pojmi, kot so empatija, dialog, sočutje, solidarnost (po mojem mnenju je dialog pravzaprav doživljajska solidarnost).

Naravo in pomen solidarnega personalizma ter njegovih elementov (oseba, dialog, solidarnost, etika kreposti, ustreznost teorija državljanstva itd.) sem dokaj podrobno pojasnjeval v svojih kar številnih domačih in tujih publikacijah,⁴ zato v tem članku tega ni-

² Besedi *krepost* in *vrline* uporabljam kot sinonima.

³ Z državljskimi krepostmi se ukvarja posebna panoga politične filozofije, ki se imenuje teorija državljanstva (ang. *theory of citizenship*). Prim. W. Kymlicka, *Sodobna politična filozofija: uvod*, 2005, 7. poglavje. S slovensko situacijo v luči teorije državljanstva sem se podrobneje ukvarjal v B. Žalec, *The case of Slovenia from the point of view of the theory of citizenship*, *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, 2012, zv. 57.

⁴ Najbolj celostno sem solidarni personalizem in njegove momente obdelal v B. Žalec, *Človek, morala in umetnost: uvod v filozofsko antropologijo in etiko*, 2010. Sicer pa sem svojo splošno teorijo solidarnega personalizma apliciral v zelo različnih kontekstih. Naj omenim samo nekatere: tematika dialoga (B. Žalec, v J. Juhant in B. Žalec (urednika), *Na poti k dialoški človeškosti: ovire človeškega komuniciranja*, 2010; B. Žalec, *Od radikalne interpretacije do etike zmožnosti: filozofska razprava o možnostih in pogojih (medkulturnega) dialoga*, *Šolsko polje*, 2008, št. 5/6); narava in pomen solidarnosti ter presežne antropologije (B. Žalec, *On not knowing who we are: the ethical importance of transcendent anthropology*, *Synthesis philosophica*, 2011, št. 1; B. Žalec v: T. Pirc (urednik), *Podobe solidarnosti*, 2012); splošna družbena in politična filozofija (teorija državljanstva) (B. Žalec, *Kreposti, dialog in razumna razprava v družbi: prispevek k etiki sodobnih demokracij*, *Dignitas*, 2008, št. 37/38; B. Žalec v: W. A. Galston, *Liberalni nameni: dobrine, vrline in raznolikost v liberalni državi*, *Študentska založba*, 2008; B. Žalec, *Izvori ter dejavniki demokracije in samouprave, še posebej vloga vere in verskih skupnosti*, *Dignitas*, 2010, št. 47/48; B. Žalec, *The case of Slovenia from the point of view of the theory of citizenship*, *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, 2012, zv. 57); vzgoja in izobraževanje (B. Žalec, *Affects and emotions in upbringing and education*, *Šolsko polje*, 2012, št. 1/2; B. Žalec, *Solidarni personalizem in dialoški univerzalizem: temelj zdrave družbe ter primerne državljanske in domovinske skupnosti*, *Vzgoja*, 2012, št. 54; B. Žalec v: P. Kelava, (ur.), *Neformalno učenje?: kaj pa je to?*, *Pedagoški inštitut*, 2013; B. Žalec, *Trust, accountability and higher education*, *Synthesis philosophica*, 2013 (v pripravi); tematika liberalizma in svobodne (liberalne) demokracije, družbenega pomena religije, medkulturnosti in Evrope (ter (izvorov) njene kulture in identitete) (B. Žalec, *Od radikalne interpretacije do etike zmožnosti: filozofska razprava o možnostih in pogojih (medkulturnega) dialoga*, *Šolsko polje*, 2008, št. 5/6; B. Žalec, *Izvori ter dejavniki demokracije in samouprave, še posebej vloga vere in verskih skupnosti*, *Dignitas*, 2010, št. 47/48; B. Žalec, *Religija, demokracija i solidarni personalizam: na putu ka svjetskoj kulturi i civilizaciji*, *Filozofska istraživanja*, 2011, št. 1; B. Žalec v: M. Podunavac (ur.), *Challenges of multiculturalism*, *Heinrich Böll Foundation, Regional Office for Southeastern Europe*, 2012; B. Žalec v: M. Avbelj (ur.), *Izzivi moderne države*, *Fakulteta za državne in evropske študije*, 2012); slovenska situacija in njene posebnosti (B. Žalec v: J. Dežman (ur.), *Le vkup, le vkup, uboga gmajna: preganjanje kmetov in kmečki upor v Sloveniji 1945–1955*, *Mohorjeva*, 2011; B. Žalec, *Bolnost in demokratizacija slovenske družbe*, *Dignitas*, 2011, št. 51/52; B. Žalec, *The case of Slovenia from the point of view of the theory of citizenship*); vladavina prava in človekove pravice (B. Žalec v: J. Juhant in B. Žalec (urednika), *Humanity after selfish Prometheus: chances of dialogue and ethics in a technicized world*, *Lit*, 2011; B. Žalec, *Pravni instrumentalizem kot uničevalec vladavine prava*, *Poligrafi*, 2012, št. 67/68); odpuščanje in sprava (B. Žalec v: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredniki), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci*, *Teološka fakulteta*, 2011; B. Žalec v: J. Juhant in B. Žalec (urednika), *Reconciliation: The way of healing and growth*, *Lit*, 2012); totalitarizem in genocid (B. Žalec v: J. Dežman (urednik), *Resnica in sočutje: prispevki k črni knjigi titoizma: poročilo 3: poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, 2011; B. Žalec, *The case of Slovenia from the point of view of the theory of citizenship*).

sem ponavljal. Poleg tega obseg, ki ga imam na voljo v tem članku, tega ne omogoča niti v povzeti obliki.

Med momenti solidarnega personalizma, ki so izjemnega pomena za spravo, velja posebej izpostaviti dialog, s katerim sem se ukvarjal marsikje (gl. opombo 4). Dialog med stranmi v pravem procesu je lahko bolj ali manj intenziven ali popoln ter seveda lahko privzema številne različne oblike. Vendar pa je nedvomno določena stopnja dialoga vsekakor *conditio sine qua non* vsake sprave. Zato je razumevanje dialoga osrednjega pomena za globlje (s) poznavanje narave in izvorov sprave ter preprek za njeno doseganje. Preučevati pogoje in dejavnike dialoga pomeni potemtakem preučevati tudi pogoje in dejavnike sprave.

Temeljna ovira za gojenje dialoga je nepersonalistično, se pravi nihilistično ali instrumentalistično zadržanje.⁵ Udeleženci v dialogu so lahko samo osebe in samo tisti, ki se vzajemno obravnavajo kot osebe. Potrební pogoj vsakega dialoga je torej vzajemen personalističen odnos med udeleženci. Instrumentalist se lahko morda za kratek čas pretvarja, da mu gre za dialog, vendar tega pravzaprav ni sposoben in ga tudi takoj opusti, ko se mu ponudi priložnost. (Trajnejši) temelj za gojenje dialoga so samo osebe s personalističnim zadržanjem.

Zelo pomemben dejavnik dialoga je zaupanje, ki je v določeni meri potreben pogoj delovanja vsakega (med)človeškega odnosa, skupnosti, družbe, organizacije in ustanove.⁶

⁵ Prim. B. Žalec v: J. Juhant in B. Žalec (urednika), *Na poti k dialoški človeškosti: ovire človeškega komuniciranja*. Instrumentalizem (v obliki utilitarizma, ekonomizma in določene vrste multikulturalizma) in (njemu ustrežajoča) nedialoškost je tudi ena od velikih nevarnosti za uspešnost projekta Evropske unije in usodo demokracije v Evropi na splošno. O tem gl. L. Siedentop, *Demokracija v Evropi*, 2003, tudi B. Žalec v: M. Podunavac (urednik), *Challenges of multiculturalism*. Evropsko združevanje ima vsekakor tudi pomembne upravne vidike.

⁶ Zaupanje ni samo eden ključnih dejavnikov (oziroma kar potrebnih pogojev) za dialog, ampak tudi za spravo. O tem je med drugimi pisal (s posebnim ozirom na situacijo v Bosni in Hercegovini po zadnji vojni) Ivan Cvitković (prim. I. Cvitković v: *Contribution of the religious communities to peace and reconciliation – the case of the South-Eastern European region: thematic issue*, 1998, str. 110–117). Pojem, vrste in pomen zaupanja sem podrobno analiziral v B. Žalec, *Nezaupanje kot ključni dejavnik slabega delovanja skupnosti, organizacij in družbe*, Dignitas, 2011, št. 51/52. Pomen zaupanja za delovanje institucij sem obravnaval v B. Žalec, *Pravni instrumentalizem kot uničevalec vladavine prava*, s posebnim ozirom na področje visokega šolstva (oz. višjega izobraževanja) in njegovega pomena za gojenje pametne pojasnjevalne odgovornosti (ang. *intelligent accountability*) pa v B. Žalec, *Trust, accountability and higher education*. Nezaupanje (skrajno nezaupanje) je tudi eden ključnih dejavnikov genocida (prim. B. Žalec v: J. Dežman (urednik), *Resnica in sočutje: prispevki k črni knjigi titoizma: poročilo 3: poročilo Komisije Vlade RS za reševanje uprašanj prikritih grobišč 2009–2011*).

2. Dva vidika sprave⁷ in trodelni sestav pravičnosti⁸

Spravo lahko obravnavamo z dveh vidikov: (1.) glede na reparacijo in (2.) kot način urejanja konfliktov.

Reparativno pravičnost lahko bolje razumemo, če jo razlikujemo od dveh drugih oblik pravičnosti: prvič, od pozitivne pravičnosti, in drugič, od retributivne pravičnosti.

Pozitivna pravičnost sestoji iz pravic ali upravičenosti in dolžnosti ali obveznosti oseb, ki jih imajo le-te v skladu s pogodbami, dogovori ali drugimi zgodovinskimi dejanji.

Retributivna pravičnost ima opraviti s kaznovanjem tistih, ki kršijo pozitivno pravičnost. Reparativna pravičnost je po navadi razumljena, kot da se ukvarja z restitucijo ali nadomestilom za take kršitve.

3. Kaznovanje, sprava in notranja motivacija

Seveda s kaznovanjem kot takim ni nič narobe. Vendar pa naša mera ali merilo pri kaznovanju ne bi smelo biti maščevanje, tudi če bi prineslo kake koristi žrtvam. Moramo se izogibati kakršni koli instrumentalizaciji katere koli osebe, četudi je le-ta storila resen zločin. Trpljenje drugih oseb zgolj zaradi olajšanja bolečine žrtev ni moralno sprejemljivo nadomestilo.

Prava sprava zahteva moralno preobrazbo.⁹ To pomeni, da ni motivirana (samo) zunanje, ampak notranje. Če potreba po spravi ni ponotranjena, potem konflikt ne bo trajno rešen. Zlahka se lahko spet pojavi, če se okoliščine spremenijo.¹⁰ Za notranjo ali moralno preobrazbo je potrebna avtorefleksija in kritično zadržanje do sebe samega.

⁷ Za kompleksno ter interdisciplinarno znanstveno obravnavo sprave z raznih vidikov (od filozofskega, teološkega, zgodovinskega itd. vse do pravnega) prim. J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredniki) *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci* ter J. Juhant in B. Žalec (urednika) *Reconciliation: The way of healing and growth*.

⁸ Prim. J. Thompson, *Taking responsibility for the past: reparation and historical justice*, 2002, str. 38.

⁹ D. K. Ocvirk v: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredniki), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci*, 2011.

¹⁰ Prim. H. Assefa, *The Meaning of reconciliation*, http://www.gppac.net/documents/pbp/part1/2_reconc.htm (zadnjič obiskano: 2. 11. 2011).

4. Kaznovanje, odpuščanje, sprava in prekinitev nasilja¹¹

Sprava seveda ne pomeni, da storilcu zgolj odpustimo, ampak sta poleg tega potrebna še proces in okolje, v katerem storilci sprejmejo odgovornost, priznajo dejanje, ga obžalujejo, se kesajo za to, kar so storili, in postanejo trajno motivirani za to, da bi izboljšali situacijo in odnose, namesto da zanikajo svojo krivdo.

Tudi zgolj to, da je krivda zakonito dokazana na sodišču, za spravo še ni dovolj, še posebno ne v primeru skupinskih konfliktov. Samo kaznovanje ne bo oviralo storilcev ali njihovih tovarišev, slednikov ali pristašev, pri nadaljevanju gojenja sovraštva ali pri želji po maščevanju tistim, ki so kaznovali njihove vzornike ali (stare) očete. Sprava ima veliko več možnosti, da prepreči nadaljevanje sovraštva in nasilja – ki se lahko prenaša iz generacije v generacijo – kot kateri koli drug mehanizem za urejanje konfliktov. Učinki dela in postopkov raznih komisij za resnico in spravo to dokazujejo. Omenjene komisije so bile pogosto uspešne pri tem, da so številni storilci javno priznali svojo krivdo. Vendar pa niso bile tako učinkovite pri tem, da bi storilci iskreno obžalovali in se kesali ali da bi napravili dejavne korake v smeri kompenzacije in reparacije odnosa do svojih žrtev.

5. Temelji sprave in ozdravitve¹²

Sprava temelji na naslednjih osnovah:

1. Storilci in žrtve morajo pošteno priznati in oceniti škodo oz. poškodovanost, ki je bila storjena.
  2. Storilci morajo iskreno obžalovati storjeno škodo in se kesati zaradi nje.
  3. Storilci morajo izkazati pripravljenost na opravičilo.
  4. Strani, ki so vpletene v konflikt, si morajo prizadevati, da se znebijo jeze in zagrenjenosti, ki sta ju povzročila konflikt in škoda.
  5. Storilec se mora zavezati, da ne bo ponovil zločina.
  6. Storilec si mora iskreno prizadevati, da – v možni meri – popravi, kar je bilo storjeno slabega, ali da škodo kompenzira.
- Teh šest korakov so gotovo pozitivni dejavniki kompenzacije.

¹¹ Prim. H. Assefa, *id.*

¹² Prim. H. Assefa, *id.*

Je pa težje reči, ali so potrebni in zadostni pogoji za njo. Kakor koli že, sam si ne znam predstavljati, da bi prišlo do dejanske sprave, ne da bi bili uresničeni vsi.

Ozdravljanje je proces zdravljenja globokih čustvenih ran (ki jih je povzročil konflikt), ki sledi procesu sprave.

6. Možni načini reparacije odnosa

Kateri so možni načini reparacije odnosa?

Prvi kandidat je restavracija. Problem z restavrancijo je, da je vzpostavitev prejšnjega stanja pogosto onkraj človeških zmožnosti. Tako npr. v primeru umora restavracija ni mogoča. V primeru umora lahko prizadete osebe prejmejo zgolj denar, lastnino, psihološko podporo, lahko so deležne empatije, sočutja itd.¹³ Drugi kandidat je sprava ali spravna reparacija. Preden se ji posvetimo, naj opozorim, da sprava ni niti potrebni niti zadostni pogoj za restavrativno pravičnost. Ni potrebnih pogoj, kajti do pravične restavracije lahko pride tudi v primeru, ko ne pride do nobene sprave. Tako lahko npr. storilec stori vse potrebno, vendar je žrtev lahko tako nepopustljiva, da nobeno dejanje ne bo dovolj, da bi se spravila. Prav tako pa sprava ni zadostni pogoj. Samo dejstvo, da žrtve in storilci živijo v miru drug z drugim (in da so žrtve celo odpustile storilcu), še ne pomeni, da je bila uresničena restavrativna pravičnost.¹⁴

7. Sprava: definicija

Sprava je dosežena takrat, ko je škoda, ki jo je krivica storila pozitivnim odnosom med posamezniki ali skupinami, popravljena ali kompenzirana na tak način, da ne ovira oz. blokira več vzpostavitev in gojenja pozitivnih odnosov.¹⁵

Kaj lahko opazimo glede te definicije sprave?

Prvič: Sama ponovna vzpostavitev pozitivnih odnosov (ali njena možnost), ki temelji zgolj na pozabi, brez poprave slabega še ni sprava. Ni res, da je vsaka ponovna vzpostavitev pozitivnih od-

¹³ Prim. J. Thompson, *Taking responsibility for the past: reparation and historical justice*, 2002, str. 48.

¹⁴ Prim. J. Thompson, *id.*, str. 49–50.

¹⁵ Glej J. Thompson, *id.*, str. 50, za podobno definicijo. Vendar pa definicija Thompsonove vključuje, da škodo popravijo ali kompenzirajo storilci. Menim, da besede v kurzivi ne spadajo k definiciji sprave.

nosov (ali njihova možnost), sprava. Sprava je samo tista ponovna vzpostavitev pozitivnih odnosov (ali njena možnost), ki temelji na reparaciji ali ustrezni kompenzaciji krivično storjene škode.

Drugič: Dejanska ponovna vzpostavitev pozitivnih odnosov ni pogoj za spravo. Dovolj je, da so izpolnjeni pogoji, ki omogočajo dejansko ponovno vzpostavitev pozitivnih odnosov. Zakaj je to zadnje dlakocepstvo pomembno? Eden od razlogov je, da se lahko spravimo tudi z mrtvimi ljudmi. Obstaja mnogo pozitivnih odnosov z mrtvimi ljudmi, ki jih lahko ponovno vzpostavimo. Če smo spravljeni z mrtvimi ljudmi, je škoda, storjena s krivico, popravljena ali kompenzirana na tak način, da bi bili ti pozitivni odnosi mogoči v primeru, da bi bili mrtvi ljudje živi.

8. Relativnost sprave in spoštovanja

Spravo smo definirali s pojmom *pozitivnega odnosa*. Naše pojmovanje pozitivnega odnosa je očitno odvisno od morale, ki jo sprejemamo. Iz tega izhaja, da je naše pojmovanje sprave relativno glede na naš moralni pogled. S spreminjanjem moralnih pogledov se spreminjajo tudi pojmovanja sprave.

Sprava je relativna še na drug način. Pri spravi gre za ponovno vzpostavitev pozitivnih odnosov. Potemtakem lahko govorimo o različnih vrstah sprave, in sicer odvisno od vrste pozitivnega odnosa, za katerega gre: politična sprava, erotična sprava, poslovna sprava ... Vendar pa je čustveno zadržanje ali odnos, ki je potreben pogoj pri vseh teh možnih različnih vrstah sprave, neke vrste osebnostno čustvo, se pravi čustvo, ki je usmerjeno na osebe. V osnovi obstajata dva para takih čustev. Prvi par se nanaša na osebe, drugi na Osebo, tj. na Boga. Prvi par sestavljata ljubezen in spoštovanje. Drugi par – molitev in čaščenje – je analogen osebnim čustvom, ki so usmerjena na ljudi. Molitev ustreza ljubezni in čaščenje spoštovanju.¹⁶ Potemtakem lahko rečemo: ne glede na to, kateri pozitiven odnos je ponovno vzpostavljen, mora biti v vsakem primeru prisotno neko osebnostno čustvo. Brez osebnostnega čustva ne moremo govoriti o spravi v pravem pomenu besede. Na kratko: brez neke vrste osebnostnega čustva¹⁷ je sprava nemogoča.

¹⁶ Prim. F. Veber, *Filozofija: načelni nauk o človeku in njegovem mestu v stvarstvu*, 1930.

¹⁷ Za obravnavo čustev oz. občutij sramu in krivde v kontekstu sprave prim. V. Strahovnik v: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (ur.), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci*.

Nadalje lahko rečemo, da lahko do sprave pride samo med osebami, in sicer samo med osebami, ki medsebojno priznavajo druga drugo kot osebo. To priznavanje mora biti vzajemno, ker je sprava možna samo kot obojestranski odnos. Nasprotno pa je npr. odpuščanje enostransko dejanje: načeloma lahko odpustim osebi A (zaradi nekega dejanja X), ne da bi ta oseba A storila kakršno koli (relevantno) dejanje.¹⁸

Seveda ob tem nemudoma pride na um misel, da je sprava relativna še v tretjem smislu: imamo različna razumevanja tega, kaj je oseba, in potemtakem imamo različna pojmovanja sprave. V določenem smislu se s to opazko strinjam. Vendar pa obenem menim, da ne glede na vse razlike med nami v pogledu naših pojmovanj osebe vsak od nas v svojem čustvu spoštovanja uporablja neki pojem osebe in potemtakem razlikuje med osebami in neosebami. In to je tisto, kar je za mojo poanto pomembno.

Obstaja še en argument za trditev, da je za spravo potrebno osebnostno zadržanje. Prva premisa argumenta je, da imamo sebe za osebo. Druga premisa: proces sprave je bistveno dialoški proces.¹⁹ Sklep: sprava je možna samo takrat, ko obstajajo vzajemna osebnostna čustva med stranmi, vpletenimi v spravo. Implicitna premisa tega argumenta je, da je potrební pogoj zanjo vsaj nekašna osnovna enakost udeležencev dialoga. Če nekoga ne obravnavam kot osebo, medtem ko samega sebe imam za osebo, potem ga ne obravnavam kot zadosti enakega, da bi se med nama lahko gojil dialog.

9. Sprava in pravičnost

Naj dodam še kratko ugotovitev o odnosu med spravo in pravičnostjo: pravni pristop sestoji iz sprejemanja restavrativnih, kompenzacijskih in (drugih) zahtev pravičnosti²⁰, vključno s prihodnjo pravičnostjo. Potemtakem je pravičnost bistveni del procesa sprave. Po drugi strani pa je sprava pozitivni dejavnik, podlaga ali celo pogoj (prihodnje) pravičnosti.²¹

¹⁸ Za mojo podrobnejšo obravnavo odpuščanja gl. B. Žalec v: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredniki), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Pravni procesi in Slovenci*, str. 87–98, pa seveda tudi druge prispevke v omenjenem zborniku.

¹⁹ Prim. J. Juhant v: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredili), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Pravni procesi in Slovenci*, str. 13.

²⁰ Prim. J. Thompson, *Taking responsibility for the past: reparation and historical justice*.

²¹ Glej tudi Wildfeuer v: S. Adwan & A. G. Wildfeuer (urednika), *Participation and reconciliation: preconditions of justice*, 2011.

10. Odpuščanje in sprava

Kakšen je odnos, ki obstaja med tema dvema pojmomoma? Posebno zanimivo vprašanje je, ali je odpuščanje potrební pogoj za spravo.²²

Da bi lahko odgovorili na ti dve vprašanji, moramo upoštevati značilnosti pojmov *sprava* in *odpuščanje*: oba pojma sta prehodna in oba pojma sta raznotera, diferencirana.

Oba pojma sta prehodna, tranzitivna, tako kot pojem strpnosti. Strogo govoreno moramo vedno – ko pravimo, da je A strpen – vedeti, kaj je predmet A-jeve strpnosti. Podobno je res, ko govorimo o strpnosti in odpuščanju. Ko rečemo, da je A odpustil B-ju, moramo vselej vedeti, kaj je bilo tisto, kar je A odpustil B-ju, kateri dej B-ja je bil predmet A-jevega opuščanja. Podobno je res, ko pravimo, da sta se A in B spravila. Če smo natančni in eksplicitni, moramo povedati, v pogledu katerega odnosa sta se A in B spravila oziroma kateri odnos sta ponovno vzpostavila.

Ali je res je, da je v vseh primerih ali vrstah sprave odpuščanje potrební pogoj za spravo? Mislim, da ne. Pri tem se lahko sklicujem na dejstvo, da obstajajo ponovljene vzpostavitve raznih odnosov, ki ne zahtevajo nikakršnega odpuščanja. Motivi in vzroki za te ponovljene vzpostavitve so lahko različni, vendar pa pri njih vsekakor lahko upravičeno govorimo o spravi, četudi ni vključeno nikakršno odpuščanje. Tako lahko oseba A ponovno vzpostavi erotičen odnos z osebo B (oseba A se erotično spravi z osebo B) – ker na primer oseba B neznansko privlači osebo A – četudi oseba A ni odpustila osebi B, da jo je le-ta prevarala.

To morda ni dober primer, ker bi lahko kdo ugovarjal, da je oseba A zasvojena z osebo B in potemtakem ne more ravnati svobodno. Svoboda pa je potrební pogoj, da lahko sploh govorimo o osebnem dejanju v pravem smislu. Spravijo se lahko samo osebe, in to samo v toliko, kolikor so njihova dejanja svobodna. Sprava temelji na svobodnih dejanjih oseb.

Na ta ugovor lahko odgovorimo, da ni nujno, da oseba A ravna nesvobodno, ko ponovno vzpostavi erotičen odnos z B-jem. To

²² V tem pogledu je zelo zanimiv članek filozofinje Colleen Murphy *Political reconciliation, the rule of law, and genocide, The European Legacy, 2007, št. 7*, v katerem dokazuje, da je spoštovanje prava potrební pogoj za politično spravo, medtem ko odpuščanje zanjo ni potrebno. Murphyjeva v članku tudi dokazuje, da v nacistični Nemčiji ni bilo spoštovanja prava. Njena izvajanja temeljijo na pojmovanju prava (in njegovega odnosa do morale), kot ga je podal ameriški pravni teoretik Lon L. Fuller, predvsem v delu *Morality of law, 1969*.

je lahko v skladu z A-jevim razumskim premislekom in vestjo in lahko ima tak odnos za nekaj razumnega in moralno pozitivnega. Kljub temu pa navedimo še kak jasnejši in manj kontroverzen primer v prid trditvi, da odpuščanje ni nujen pogoj za spravo.

Tako lahko navedemo primer (možne) sprave med dvema državama ali kolektivoma, družbenima skupinama, narodom itd. Do sprave lahko pride, potem ko so predstavniki države A (storilci) sprejeli odgovornost za določena dejanja njihove države in storili določene korake, ki so zadovoljili državljane države B (žrtve). V tem primeru se ne zgodi nobeno odpuščanje, kajti dejanja so se zgodila pred davnimi leti, storilci so že mrtvi in državljani države B nimajo naslednikov storilcev iz države A za krive. Vendar pa vse to ne pomeni, da se ti dve državi nista spravili, kajti ponovno sta vzpostavili celo vrsto pozitivnih odnosov. Krivična škoda iz preteklosti je popravljena ali nadomeščena na način, ki ne preprečuje več gojenja pozitivnih odnosov med dvema državama.

Tu se razkrije še neka druga razlika med obema pojmomoma. Odpuščanje je pojmovno povezano s krivdo: odpustimo lahko samo nekomu, ki je kriv. Kriv je lahko samo posameznik, ne pa skupina ali kolektiv. Obstaja kolektivna odgovornost, ne pa kolektivna krivda. Potomci so lahko odgovorni za zločine svojih prednikov, vendar pa za njih ne morejo biti krivi. Zaradi tega strogo govoreno ne moremo odpustiti kolektivom, ampak samo posameznikom. Vendar pa se lahko spravimo (ali pa ne) s potomci storilcev, ki pa jih ne moremo kriviti (in v primeru sprave jih ne krivimo) za nič, kar so storili njihovi predniki. To je sicer lahko odvisno od njihovega zadržanja in njihovih ravnanj. Če so ta pravilna, se lahko z njimi spravimo, ne da bi jim morali kar koli odpuščati. V vsakem primeru je bistvo naslednje: odpuščamo lahko samo nekomu, ki je kriv (ali natančneje, ki ga mi imamo za krivega), spravimo pa se lahko z nekom, s katerim smo prekinili odnose (ker je nekako povezan z zločinom), četudi mislimo, da on sicer nima nobene krivde (z ozirom na te zločine). Ti zločini lahko preprečijo gojenje pozitivnih odnosov med mano in to osebo, četudi je nimam za krivo. Ko je škoda zločina popravljena ali nadomeščena tako, da ne preprečuje več vzpostavitve in gojenja pozitivnih odnosov med mano in to osebo, je med nama prišlo do sprave, četudi z moje strani ni prišlo do nikakršnega odpuščanja tej osebi.

Še več. V luči zgornjih razmišljanj in izvajanj se mnenje, da je odpuščanje potrební pogoj za vsako spravo, izkaže kot nevarno,

ker dejansko zahteva ne samo naše sprejetje kolektivne odgovornosti, ampak tudi kolektivne krivde in potemtakem kaznovanje ljudi za zločine, ki jih sploh niso storili in glede katerih niso imeli nobenega vpliva niti kontrole (na primer, v času, ko so se ti zločini zgodili, sploh še niso bili rojeni).

Če se ukvarjamo s spravo na družbeni ravni²³ – sprava med družbenimi skupinami – opazimo, da v stvarnosti dejansko skorajda ni strani, ki bi bila popolnoma čista ali brez napake (nihče ni brez greha), ampak je tudi žrtvena stran sama prispevala k razbohotenju sile, ki je (na koncu) (zločinsko) prizadela žrtveno stran. Da bi do sprave prišlo, je potrebno, da se tudi žrtvena stran zave svojega negativnega prispevka in da to pokaže oziroma izrazi. V vsakem primeru pa je izražanje empatije (in celo tudi sočutja) s stranjo, ki je zagrešila zločine, razumevanja njenega položaja, razumevanja (zgodovinske) geneze, funkcije, logike itd. relevantnih (zgodovinskih) subjektov (tudi in celo zločinskih) pozitiven dejavnik preobrazbe »zločinske« strani in obenem tudi pokazatelj ustrezne preobrazbe žrtvene strani. Za spravo je potrebno izraženo življenje v resnici: ne samo žrtvene strani, ampak tudi »zločinske« strani. Samo resnica nas bo odrešila (prim. Jn 8, 32). Vsi imamo potrebo, da smo razumljeni, po empatiji in sočutju, celo zločinci in člani njihovih družbenih skupin. Občutje odsotnosti empatije, sočutja in razumevanja je negativni dejavnik sprave. Zaradi tega so izjave kot »sploh ne razumem, kako so lahko zagrešili take zločine« ipd. z vidika sprave kontraproduktivne. Poleg tega pa se moramo zavedati dejstva, da je del nesreče nasilja in zločinov v možnosti, da lahko v določenem smislu pokvari tudi žrtve same. Zato sprava zahteva ne samo preobrazbo storilca, ampak tudi žrtve. Popolno zadovoljivo preobrazbo je težko in pogosto praktično nemogoče doseči. Posledično je sprava pogosto – vsaj v določeni meri – utopičen projekt in samo regulativna ideja.

Vendar pa iz tega nikakor ne izhaja, da prizadevanje za uresničitev sprave nima smisla. Dejansko tako prizadevanje spada k bistvu krščanskega nauka.²⁴ Pristno krščanstvo je dejansko napor za

²³ Za obravnavo sprave na nacionalni ravni s posebnim ozirom na konkreten slovenski primer prim. *J. Juhant v: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredniki), Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci.*

²⁴ Za odlično obravnavo sprave s krščanskega gledišča izpod peresa avtorja, ki ga poleg vrhunskega teološkega znanja (eden najvidnejših sodobnih krščanskih teologov, profesor na sloviti univerzi Yale) krasi še poglobljeno poznavanje filozofije, sposobnost tehtne sociološke analize, občutek za konkretno dogajanje ter relevantna lastna izkušnja, prim. Volf 1998.

ustrezno moralno in duhovno preobrazbo in za spravo (tako v odnosu človek : človek kot v odnosu človek : Bog). Duhovna ali moralna preobrazba ali spreobrnjenje ima neprecenljivo vrednost, v vsakem primeru pa veliko večjo kot nereflektirano ali celo okostenelo sprejemanje krščanstva brez napora. Spomnimo se samo svetopisemske prilike o izgubljenem sinu (prim. Lk 15: 11–32). Zaradi tega je doseganje sprave v okoljih, kjer prevladujeta okostenela (ali kolektivistična)²⁵ mentaliteta in morala, zelo težko, vključno z okolji s »krščansko« okostenelostjo in duhovno zaprtostjo.

LITERATURA

- H. Assefa, *The Meaning of reconciliation*, http://www.gppac.net/documents/pbp/part1/2_reconc.htm (zadnjič obiskano: 2. 11. 2011).
- I. Cvitkovič, *Trust: a path to reconciliation*. V: *Contribution of the religious communities to peace and reconciliation – the case of the South-Eastern European region: thematic issue*, The Danish Cultural Institute, Copenhagen in ISCOMET – Institute for Ethnic and Regional Studies, Maribor, 1998, str. 110–117.
- L. L. Fuller, *Morality of law*, 2. revidirana izdaja, Yale University, New Haven, CT, 1969.
- W. A. Galston, *Liberalni nameni: dobrine, vrline in raznolikost v liberalni državi*, Študentska založba, Ljubljana, 2008.
- J. Juhant, *Sprava kot projekt slovenskega postkomunističnega dialoga*. V: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredniki), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci*, Teološka fakulteta, Ljubljana, 2011, str. 13–41.
- J. Juhant in B. Žalec (urednika), *Reconciliation: The way of healing and growth*, Lit, Berlin, 2012.
- J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (ur.), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci*, Teološka fakulteta, Ljubljana, 2011.
- W. Kymlicka, *Sodobna politična filozofija: uvod*, Krtina, Ljubljana, 2005.
- C. Murphy, *Political reconciliation, the rule of law, and genocide*, *The European Legacy*, let. 12, št. 7, 2007, str. 853–865.
- D. K. Ocvirk, *Evangeljski metanoiete za spravo v sekularni družbi*. V: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredniki), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci*, Teološka fakulteta, Ljubljana, 2011, str. 43–53.
- L. Siedentop, *Demokracija v Evropi*, Študentska založba, Ljubljana, 2003.
- V. Strahovnik, *Občutje krivde in sramu v kontekstu sprave*. V: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredniki), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci*, Teološka fakulteta, Ljubljana, 2011, str. 111–126.
- J. Thompson, *Taking responsibility for the past: reparation and historical justice*, Polity Press, Cambridge, 2002.
- F. Veber, *Filozofija: načelni nauk o človeku in njegovem mestu v stvarstvu*, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana, 1930.
- M. Volf, *Isključenje i zagrljaj: teološko promišljanje identiteta, drugosti i pomirenja (naslov izvirnika: Exclusion and embrace: a theological exploration of identity, otherness and reconciliation)*, Steptress, Zagreb, 1998.
- A. G. Wildfeuer, *Justice and reconciliation*. V: S. Adwan & A. G. Wildfeuer (urednika), *Participation and reconciliation: preconditions of justice*, Barbara Budrich, Opladen & Farmington Hills, MI, 2011, str. 119–132.
- B. Žalec, *Kreposti, dialog in razumna razprava v družbi: prispevek k etiki sodobnih demokracij*, *Dignitas*, št. 37/38 (2008), str. 78–89.
- B. Žalec, *Od radikalne interpretacije do etike zmožnosti: filozofska razprava o možnostih in pogojih (medkulturnega) dialoga*, *Šolsko polje*, letn. 19, št. 5/6 (2008), str. 73–89.

²⁵ »Ali« seveda tukaj nikakor ni izključevalen.

- B. Žalec, *Izvori pravega liberalizma: o moralnih in religioznih temeljih dobre družbe in države*. V: W. A. Galston, *Liberalni nameni: dobrine, vrline in raznolikost v liberalni državi*, Študentska založba, Ljubljana, 2008, str. 425–462.
- B. Žalec, *Dejavniki dialoga in zdrava družba: solidarni personalizem, kreposti in pogubnost instrumentalizma*. V: Juhant in J. Žalec, B. (urednika), *Na poti k dialoški človeškosti: ovire človeškega komuniciranja*, Ljubljana: Teološka fakulteta, 2010, str. 25–40.
- B. Žalec, *Izvori ter dejavniki demokracije in samouprave, še posebej vloga vere in verskih skupnosti*, *Dignitas*, št. 47/48 (2010), str. 129–146.
- B. Žalec, *Človek, morala in umetnost: uvod v filozofsko antropologijo in etiko*, Teološka fakulteta, Ljubljana, 2010.
- B. Žalec, *Nezaupanje kot ključni dejavnik slabega delovanja skupnosti, organizacij in družbe*, *Dignitas*, št. 51/52 (2011), str. 351–373.
- B. Žalec, *Religija, demokracija i solidarni personalizam: na putu ka svjetskoj kulturi i civilizaciji*. *Filozofska istraživanja*, letn. 31, št. 1 (2011), str. 85–100.
- B. Žalec, *On not knowing who we are: the ethical importance of transcendent anthropology*. *Synthesis philosophica*, let. 26, št. 1 (2011), str. 105–115.
- B. Žalec, *Personalism, truth and human rights*. V: J. Juhant in B. Žalec (urednika), *Humanity after selfish Prometheus: chances of dialogue and ethics in a technicized world*, Lit, Berlin, 2011, str. 29–41.
- B. Žalec, *Krepostnost slovenskega kmeta oz. njegov personalizem, agrarizem in zadružništvo: nekaj filozofije knjigi na pot*. V: J. Dežman (urednik), *Le vkup, le vkup, uboga gmajna: preganjanje kmetov in kmečki upor v Sloveniji 1945–1955*, Mohorjeva, Celovec, Ljubljana, Dunaj, 2011, str. 8–11.
- B. Žalec, *Odpuščanje kot krepost in nova zavest*. V: J. Juhant, V. Strahovnik in B. Žalec (uredniki), *Izvor odpuščanja in sprave: človek ali Bog? Spravni procesi in Slovenci*, Teološka fakulteta, Ljubljana, 2011, str. 87–98.
- B. Žalec, *Bolnost in demokratizacija slovenske družbe*, *Dignitas*, št. 51/52 (2011), str. 77–101.
- B. Žalec, *Dejavniki genocida, njegovo preprečevanje in etika soočenja z njim*. V: J. Dežman (urednik), *Resnica in sočutje: prispevki k črni knjigi titoizma: poročilo 3: poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, Družina, Ljubljana, 2011, str. 299–314.
- B. Žalec, *The case of Slovenia from the point of view of the theory of citizenship*, *Archiwum Historii Filozofii Myśli Społecznej*, zv. 57 (2012), str. 129–149.
- B. Žalec, *Pravni instrumentalizem kot uničevalec vladavine prava*, *Poligrafi*, letn. 17, št. 67/68 (2012), str. 107–120.
- B. Žalec, *Affects and emotions in upbringing and education*, *Šolsko polje*, letn. 23, št. 1/2 (2012), str. 57–72, 265–266.
- B. Žalec, *Solidarni personalizem in dialoški univerzalizem: temelj zdrave družbe ter primerne državljske in domovinske vzgoje*, *Vzgoja*, junij leto 14, št. 54 (2012), str. 3–5.
- B. Žalec, *Multiculturalism, liberalism and Christianity: some elucidations (concerning Europe)*. V: M. Podunavac (urednik), *Challenges of multiculturalism*. Beograd: Heinrich Böll Foundation, Regional Office for Southeastern Europe, 2012, str. 141–160.
- B. Žalec, *Blišč razuma in beda instrumentalizma: personalistična razprava o temeljnih problemih moderne kulture in družbe*. V: Avbelj, M. (urednik), *Izzivi moderne države. Brdo pri Kranju: Fakulteta za državne in evropske študije*, 2012, str. 115–135.
- B. Žalec, *Pomen(i) solidarnosti: zakaj je ljubezen vendarle lahko njena osnova*. V: T. Pirc (urednik), *Podobe solidarnosti, A priori*. Gornja Radgona, 2012, str. 97–131.
- B. Žalec, *Reconciliation: a conceptual analysis*. V: J. Juhant in B. Žalec (urednika), *Reconciliation: The way of healing and growth*, Lit, Berlin, 2012, str. 87–95.
- B. Žalec, *Neformalno učenje in dialog*. V: P. Kelava (ur.), *Neformalno učenje?: kaj pa je to?*, (Digitalna knjižnica, *Dissertationes*, 24). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2013, str. 71–102. Dostopno na http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/digitalna_knjiznica/Dissertationes_24_ISBN_978-961-270-176-5_PDF/DK_CC%202.5_Dissertationes_24_ISBN_978-961-270-176-5.pdf.
- B. Žalec, *Trust, accountability and higher education*, *Synthesis philosophica*, 2013b (v pripravi).

